

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В НОВИЙ ЧАС
ЧАСТИНА 2
(КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

ЕЛЕКТРОННІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня освіти,
спеціальності 032 Історія та археологія

ОДЕСА
ОНУ
2024

**УДК 94(477)»1789/1914(076)
I-907**

Укладач:

В. М. Хмарський, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Рецензенти:

О. А. Бачинська, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Т. С. Вінцовський, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

*Рекомендовано вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 8 від 29 червня 2023 р.*

I-907 **Історія України в Новий час. Ч. 2 (кінець XVIII – початок XX ст.)** [Електронний ресурс] : електрон. метод. рек. для здобувачів першого (бакалавр.) рівня освіти, спец. 032 «Історія та археологія» / уклад. В. М. Хмарський. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2024. – 38 с. – 0,7 МБ.

Методичні рекомендації, укладені згідно з програмою курсу «Історія в Новий час. Ч. 2 (кінець XVIII – початок XX ст.)», орієнтовані для здобувачів першого (бакалаврського) рівня освіти, спеціальності 032 Історія та археологія. До уваги читачів пропонується стислий огляд змісту курсу, тематика лекцій, практичних занять, рекомендована література та питання для підсумкового оцінювання.

УДК 94(477)»1789/1914(076)

ЗМІСТ

Вступ	4
Зміст курсу	7
Програма курсу	17
Тематика семінарських/практичних занять	29
Самостійна робота	32
Методи навчання	32
Форми контролю і методи оцінювання	32
Контрольні питання на іспит	34
Методичне забезпечення	36
Рекомендована література	36

ВСТУП

Навчальну дисципліну «Історія України у новий час» згідно з освітньо-професійною програмою 032 «Історія та археологія» викладають протягом третього курсу навчання. У другому семестрі – друга частина, що охоплює період з кінця XVIII і до початку Першої світової війни. Незважаючи на уявний механічний поділ дисципліни, існує принципова відмінність у їхньому змістовому наповненні. Якщо у першій частині йдеться про завершення ранньомодерної або передмодерної доби, то у другій частині – про початок формування модерності в Україні.

Отже, **мета** викладання навчальної дисципліни «Історія України в новий час» полягає у дослідженні закономірностей та конкретних особливостей розвитку вітчизняного суспільства і людини на території сучасної України у період формування модерного суспільства.

Основними **завданнями** вивчення дисципліни є:

- 1) ознайомлення з основною джерельною базою та історіографічною традицією вивчення періоду;
- 2) визначення основних віх, аналіз розвитку історичних процесів на теренах України в зазначений період;
- 3) визначення чинників, що вплинули на історичний процес;
- 4) відстеження еволюції соціально-економічних, суспільно-політичних та культурних процесів.

Процес вивчення дисципліни спрямований на формування елементів наступних **компетентностей**:

а) загальних, що передбачають набуття здатностей:

- до пошуку та аналізу інформації з різних джерел;
- виявляти, ставити та вирішувати проблеми;
- застосовувати знання в практичних ситуаціях;

б) спеціальних, що передбачають набуття:

- усвідомлення відмінностей в історіографічних поглядах різних періодів та в різних контекстах;

- усвідомлення соціальних функцій історика, розуміння можливості використання історії для досягнення політичних цілей, в тому числі наслідків зловживання історією;
- здатності до опрацювання предметних даних у регіональному контексті.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні

знати :

- необхідний комплекс джерел до курсу;
- історіографічний доробок з проблематики курсу;
- основні та актуальні проблеми тематики даного курсу;
- важливі дати та події пов'язані з політичною, соціально-економічною та культурною історією України;
- основні напрямки зовнішньополітичного курсу держави (кінець XVIII – початок XX ст.);
- найвидатніші персоналії, які визначали хід історичних подій в Україні;

вміти :

- аналізувати важливі суспільно-політичні та соціально-економічні явища минулого України;
- прослідкувати причини їх виникнення, трансформацію та еволюцію;
- з'ясувати розвиток культури, освіти, науки.

Навчальна дисципліна передбачає, що у результаті підготовки, здобувачі мають знати найважливіші факти історичного минулого українського народу і історії людства загалом, а також одержати більш глибокі знання про певний історичний період або проблему; розуміти контекст і причини відповідних історичних подій та використовувати ці знання у професійній діяльності; знати основні підходи до вивчення вітчизняної та світової історії, принципи і методи історичного пізнання, основні типи і види історичних джерел; вміти працювати з письмовими, речовими, етнографічними, усними, архівними та іншими історичними джерелами; виявляти взаємозв'язки між про-

цесами у минулому та на сучасному етапі, аналізувати суспільні процеси в історії України у контексті європейської та світової історії; брати участь у плануванні та виконанні наукових досліджень у сфері історії, презентувати результати досліджень, аргументувати висновки; мати навички організації практичного вирішення питань історичної пам'яті та охорони матеріальної й нематеріальної культурної спадщини України; застосовувати сучасні методики у процесі популяризації історії та археології, а також здійснення різних видів педагогічної діяльності; робити аналіз ситуацій з урахуванням історичного контексту та/або історичних передумов; розуміти загальні та специфічні риси історичного розвитку різних регіонів України, Європи та Світу, фактори, що зумовлюють різноманіття культур та національних спільнот, ефективно співпрацювати з носіями різних історичних та культурних цінностей.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 години / 3 кредити ECTS (денне відділення: 22 години – лекції, 14 годин – практичні заняття, 54 години – самостійна робота; заочне відділення: 4 години – лекції, 4 години – практичні заняття, 82 години – самостійна робота).

ЗМІСТ КУРСУ

Здобувачі повинні усвідомити, що основним концептом для розуміння епохи є поняття модерності. Модерність – сучасність у широкому розумінні, епоха у світовій історії, коли відбулась принципова зміна у всіх сферах суспільства: у господарстві – перехід від аграрного до індустріального, у відносинах власності – основною формою стає капітал, у мотивації людини – домінування економічного примусу і найманої праці, урбанізація і домінування міської культури, ідентифікація особистості не за конфесією чи належністю до соціальної групи, а за громадянством та етнічністю, формування сучасних націй, демократизація політичного життя, формування сучасної, у тому числі й масової, культури і переважно світської духовності. Модерна історія Світу розпочинається наприкінці XVIII століття, а її символічним проявом став початок Великої Французької революції. Модерна історія України може бути розглянута сьогодні у трьох етапах: 1) перехід до модерності (кінець XVIII – початок XX ст. – «довге XIX століття»); 2) формування модерності переважно у радянському форматі («коротке XX століття» – 1914–1991); 3) сучасність.

До всіх земель, що опинились під владою Російської імперії, доречно використовувати термін Наддніпрянина, а для решти – Західна Україна.

Необхідно зазначити, що студент має сприймати процеси вітчизняної історії у контексті світових і насамперед європейських тенденцій. Вже самий початок модерного суспільства впродовж XIX століття демонстрував динамізм розвитку світу. Насамперед це відбилось на зростанні населення – лише у Європі воно зросло небаченими темпами зі 150 до 400 млн. Європа була домінуючим регіоном світу. У геополітичному сенсі це відбилось на формуванні нових величезних імперій – Британської, Французької, Нідерландської, Бельгійської. Основою переваги метрополій як над колоніями, так і іншими державами світу, був економічний розвиток, що базувався на промисловому перевороті – заміні ручної праці машинами, формуванні фабрично-заводської промисловості. Переважна більшість території Африки та Азії були перетворені на колонії або стали напівколоніями

– сировинними додатками для розвинутих економік. У самій Європі внаслідок націєтворчих процесів сформувались нові геополітичні гравці – Німеччина та Італія, що вплинуло на всю систему міжнародних відносин. Європа і Північна Америка поступово перетворювались на міські цивілізації з відповідною матеріальною культурою. Духовна культура демократизувалась і секуляризувалась, виходячи з аристократичних салонів чи монастирських келій, і здобувала своє втілення у різноманітних проявах – розвитку університетської освіти та дивовижних наукових відкриттях, еволюціонуванні літератури, образотворчого мистецтва, архітектури тощо – від класицизму і романтизму до реалізму та модерну і декадансу.

Звертаємо увагу здобувачів, що насамперед розглядатимуться процеси соціально-економічного характеру як такі, що були актуальними і прямо торкалися кожного суб'єкта історичного процесу. Обидві імперії, в яких перебували українські землі – Австрійська та Російська – не належали до найрозвинутіших європейських держав у всіх сенсах. Насамперед відчувалось економічне відставання. Економіка, побудована на підневільній селянській праці, була малоефективною, адже в умовах позаекономічного примусу селянин не був зацікавлений ефективно працювати на пана чи навіть на державу, а на своїй ділянці через рутинний характер техніки та бідність не мав можливості вести прибуткову економіку. Заможні верстви посилювали визиск, збільшуючи панщину, що призводило до обезземелювання і зубожіння селян загалом. Це тягло за собою протест і появу таких селянських ватажків як Устим Кармелюк на Поділлі чи Лук'ян Кобилиця на Буковині. Такі правителі як австрійські Марія-Терезія та Йосиф у другій половині XVIII ст. чи російський Олександр I на початку XIX ст. робили спроби пом'якшити цю систему, але це були або не послідовні, або лише несистемні дії. Тому до середини XIX ст. половина селян продовжувала перебувати у кріпосній залежності, що гальмувало економіку у цілому. Врешті події зовнішнього порядку – загальноєвропейська революція 1848 р. для Австрійської чи поразка у Кримській війні для Російської імперій, що супроводжувались і змі-

ною правителів, призвело до скасування панщини у 1848 р. у Східній Галичині та кріпаччини у Наддніпрянщині у 1861 р.

Реформи приватних, а потім і державних, селян передбачали, що вони стають дрібними землевласниками, зацікавленими в ефективній праці. Розкріпачення водночас мало зробити селян рухливим елементом, який міг знайти свою реалізацію не лише у селі, але й у місті. Отже, основним було питання перетворення селян-землекористувачів на селян-землевласників. Згідно з реформами землею селян наділяли за рахунок великих землевласників – їхніх колишніх поміщиків (дідичів). Розмір земельного наділу коливався у різних регіонах і для різних категорій селян, але у їхній власності землі у користуванні виявилось менше, ніж до реформ. За цю землю селяни мали заплатити або колишнім власникам, або державі. Запрограмований земельний голод селяни мали розв'язати через оренду, а згодом і купівлю землі, що ускладнювало їхнє господарювання. Але, незважаючи на складність у проведенні реформ, вони забезпечили другу умову для розвитку капіталізму – наявність ринку вільних робочих рук. Перша ж – нагромадження первинного капіталу – вже була здійсненна у попередню епоху.

У другій половині ХІХ ст. в аграрній сфері розвиток капіталізму позначився зростанням товарності як продукції, так і самої землі, економічним змаганням між землевласниками, у якому селяни здобули перевагу, що позначилось на зменшенні поміщицького і збільшенні селянського землеволодіння. Але саме селянство було неоднорідним, зазнавши розшарування – лише меншість селян міцно стояли на ногах («куркулі» або «глітаї»), а більшість селян були мало- або безземельними, що створювало соціальну напруженість у суспільстві, особливо з огляду на безпрецедентне збільшення населення. Врешті це призвело до масового переселення селян або до Азії у межах Російської імперії – Сибір та Далекий Схід (з Наддніпрянщини), або до обох Америк (із Західної України). Зазначимо, що аграрне питання залишалось болючим в обох імперіях до самого кінця їхнього існування. У Російській державі воно стало чи не ключовим під час революції, що вибухнула у 1905-1907 рр. Внаслідок її була проведена так

звана Столипінська реформа, що пришвидшила розвиток капіталізму в аграрній сфері та позитивно вплинула на економічний розвиток, хоча так і не зняла до кінця соціальну напруженість на селі. Загалом треба сказати, що під час революції значною мірою модернізувалась політична система імперії – цар надав можливість для створення парламентської системи (створення Державної Думи), на новий рівень вийшло політичне життя, розширились межі свободи слова та інших демократичних свобод. Хоча після завершення революції настав час реакції і згорання революційних досягнень.

Втім здобувачі мають пам'ятати, що капіталізм найбільше виявив себе у промисловій сфері – адже це основа індустріального суспільства. Незважаючи на кріпосний характер економіки, промисловий переворот розпочався ще у першій половині XIX століття. Особливо бурхливо ці процеси пішли у другій половині XIX ст. у Наддніпрянщині, адже вона виявилась насиченою ресурсами для розвитку всіх видів промисловості – видобувної (кам'яне вугілля, залізна руда, марганець), переробної (розвивалась на ресурсі видобування та сільського господарства – металургія, цукрова, борошномельна галузі) та складна (машинобудування). Протягом другої половини XIX ст. Донецький вугільний та Криворізький залізорудний басейни стали першорядними для економіки цілої імперії Романових. У Західній Україні розвивались переважно видобуток нафти та лісопереробка – регіон залишився аграрною околицею імперії Габсбургів – ринком збуту для першорядних промислових регіонів (зокрема Чехії). В обох частинах України відбувалося бурхливе будівництво залізниць, що принципово прискорювало рух людей, товарів і капіталів. Зовнішня торгівля і зокрема вивіз зернових через чорноморські порти перетворила їх на економічний чинник стратегічного значення для Російської імперії. Найбільше причорноморське місто Одеса досягло півмільйонного населення (четверта позиція у Російській імперії після Петербургу, Москви і Варшави і, отже, перша в Україні). Загалом початок індустріалізації і торговельний бум призвели до прискорення урбанізаційних процесів – кількість міст та їхнього населення стрімко зростали – Київ, Львів, Катеринослав, Миколаїв вже нараховували наприкінці сто-

ліття від 100 тис. до чверті мільйона осіб, хоч до абсолютної більшості у питомій вазі населення було ще дуже далеко. Загалом населення в Україні за цей час стрімко зросло – лише за XIX століття воно збільшилось у понад 2,5 рази, досягши 30 млн.

Здобувачі повинні усвідомлювати, що названі соціально-економічні потрясіння вплинули і на суспільно-політичне життя. В Австрійській імперії під час революційних подій було запроваджено конституцію і парламент, а також крайове управління – зокрема Галицький сейм. Імперія безуспішно боролась за домінування у німецькому світі, програвши боротьбу Прусьському королівству, що стало основою формування Німецької імперії. У подальшому австрійський уряд продовжував пристосовуватись до тенденцій розвитку багатонаціональної держави і у 1867 р. імперія перетворилась на дуалістичну – Австро-Угорщину. У Російській імперії до цього не дійшло – самодержавство було надто сильним і консервативним, але було проведено реформи місцевого самоврядування (земську та міську), судову, освітню тощо, які значно лібералізували і демократизували суспільне життя. Основна дискусія між «слов'янофілами» і «західниками», що тягнулася ще з передреформених часів, була про сутність «російської цивілізації» і перспективи її розвитку (дискусія про те, чи має Росія йти своїм особливим цивілізаційним шляхом чи врешті розвиватись як складова західної цивілізації – нерозв'язана там і до сьогодні). Разом з тим недостатність змін породила появу радикального підпільного руху – народництво – представники якого сповідували і пропагували революційні соціалістичні ідеї, передбачаючи їхнє досягнення терористичним шляхом, а апогеєм діяльності стало убивство царя Олександра II (1881).

Наприкінці XIX століття розпочався процес політизації громадського руху. Спочатку в Австро-Угорщині, а потім і Російській імперії почали виникати політичні партії. У парламенті Австрії (райхсрат) ще наприкінці XIX ст. сформувалась класична політична палітра зі змаганням двох найвпливовіших партій – правоцентристської Християнсько-соціалістичної партії Австрії (1893) та лівоцентристської Соціал-демократичної робітничої партії Австрії (1888). Не зовсім так

було у політичному житті Російської імперії. Проявом неблагополуччя внутрішнього ладу в ній стала революція 1905–1907 рр., внаслідок якої виник законодавчий орган (нижня палата називалась Державна дума) та почалось відносно правильне партійне будівництво. Однією з найперших виникла Російська соціал-демократична робітничка партія (1898), яка у 1903 р. розкололась на дві партії: поміркованих («меншовиків») та радикальніших («більшовиків»). Метою обох був соціалізм, але РСДРП(б) виступала за силовий метод приходу до влади, яку мала уособлювати диктатура пролетаріату. Втім обидві ці партії, як і ліворадикальна партія соціалістів-революціонерів (есери), яка була спадкоємицею народників і орієнтувалась на селян, були до революції поза законом. Під час революції меншовики і есери увійшли навіть до Державної думи. Але там домінували інші – лівоцентристська група «трудовиків», правоцентристська партія народної свободи або конституційних демократів (кадети) та праволіберальні партії прогресистів та октябристів. Отже, в імперіях різною мірою формувался класичний для буржуазного суспільства спектр політичних партій.

Здобувачі мають розуміти, що наріжним каменем у формуванні модерного суспільства є процес націєтворення. Всі народи проходять його по-своєму, але в умовах імперії завжди є відмінна ситуація у цьому процесі між панівним, назвемо його імперським етносом, та рештою – до яких відносились українці в обох імперіях. Цілком слушною можна вважати схему націєтворення, яку запропонував чеський мислитель Мирослав Грох. Використовуючи її, наголосимо на трьох фазах цього процесу: 1) академічна – відбувається інтелектуальне конституювання, доведення існування того чи іншого етносу, наявність національного «пророка»; 2) пропагандистська – національна інтелігенція підхоплює ідею і розповсюджує її у суспільстві, і для цього виникають відповідні громадські структури; 3) політична – ідея охоплює маси і виникають політичні партії відповідного спрямування.

У першій половині XIX ст. відбулась перша фаза українського націєтворення – науковці довели, що у Наддніпрянщині «малороси»

відрізняються від росіян, а «русини» у Західній Україні – від поляків, що вони мають самобутню культуру зі своєю історією та мовою. Життя і діяльність національного поета Тараса Шевченка стали визначальними, а творчість – культовою у цьому процесі. Певним фіналом цієї фази стало існування Кирило-Мефодіївського братства – інтелектуального гуртка слов'янофільського напрямку, в якому було задекларовано наявність і навіть особливе місце українського народу серед інших слов'ян.

У другій половині XIX ст. український рух просунувся значно далі, незважаючи на перешкоди. Адже уряд Російської імперії у цілому негативно поставився до українофілів, які створювали свої громадські організації «Громади», наукові товариства, друкували різноманітні видання, оскільки небезпідставно убачав у ньому загрозу суспільному спокою і державному ладу – саме цим пояснюється «інтерес» до нього міністра внутрішніх справ Петра Валуєва (циркуляр 1863 р.) та і самого імператора Олександра II (Емський акт 1876 р.) – що призвело до значних обмежень і заборон у використанні української мови. Врешті український рух розділився на дві течії – помірковану (уособлював професор історії Володимир Антонович), яка займалась аполітичним культурництвом та радикальну (публіцист Михайло Драгоманов), яка сповідувала політичну дієвість та соціалістичні ідеї. Саме з останнього середовища виникла у 1891 р. перша політична організація «Братерство тарасівців», а у 1900 р. і перша політична партія наддніпрянських українців – Революційна українська партія. Згодом РУП розділилась на ліве (соціалістичне) та праве (націоналістичне) крила, з яких вирости нові партії – відповідно Українська соціал-демократична робітничая партія та Українська народна партія. Поміrkовані українофіли спочатку створили у середині 90-х років свою політичну безпартійну організацію, а на початку XX ст. – кілька партій поміrkованого національного спрямування (правоцентристи). Найвпливовішою з них стала Українська демократично-радикальна партія. І хоч післяреволюційна політична реакція царату згорнула всі до однієї політичної організації – Товариства українських поступовців, вже

з'явилась ціла група політиків національного рівня, готових у разі потреби і відповідних обставин продовжити розвиток руху.

В Австро-Угорщині основною колізією національного руху було не протистояння з урядом (який під час революції 1848 р. дав дозвіл на відкриття для русинів громадських організацій, газети і навіть створив громадський орган для репрезентації їх перед урядом – Головну руську раду), а з впливовою польською елітою, яка заперечувала їхню етнічну відмінність. Ускладнювало ситуацію й те, що серед русинів велася боротьба за самоідентифікацію – адже два післяреволюційних десятиліття домінували так звані «москвофіли», які ототожнювали їх з російським етносом. Лише у 70–80-ті рр. ХІХ ст. західноукраїнські українофіли – народовці – створивши мережу осередків товариства «Просвіта», Літературно-наукове (згодом Наукове) товариство імені Шевченка, низку періодичних і неперіодичних видань, політичну організацію «Народна рада» (1885) змогли перевершити своїх конкурентів. Їх помітили опоненти й уряд – було досягнуто домовленості про співпрацю, що викликало певну політичну кризу у середовищі народовців. Паралельно виникла радикальна течія, що протиставляла себе поміркованим народовцям і сповідувала соціалізм (Іван Франко, Михайло Павлик). Наслідком об'єднання радикалів з невдоволеними «новою ерою» народовцями виникла перша політична партія українців – Русько-українська радикальна партія (1890). Протягом 90-х рр. ХІХ ст. у її середовищі точилася дискусія між правочентристами та лівоцентристами щодо політичних пріоритетів – це призвело до появи у 1899 р. найвпливовіших українських партій у Галичині – Української народно-демократичної партії та Української соціал-демократичної партії. Саме в цих дискусіях з'явилась публіцистична праця Юліана Бачинського «Ukraina irredenta» (1895), у якій було вперше обґрунтовано необхідність досягнення Україною державної незалежності.

Наголосимо, що крім правильного формування партійної системи, що було лише вершиною суспільної піраміди, у Західній Україні існувала широка мережа громадських, спортивних, кооперативних та інших товариств, спілок і організацій, які здійснювали колосальну

роботу, спрямовану на поширення і поглиблення національної свідомості. І якщо у Львові як центрі всього краю домінував польський націєтворчий компонент, то у менших містах і містечках український компонент був помітнішим, що створювало успішний клімат для націєтворення – адже формування міської етнічної ментальності і культури є вирішальним у будівництві націй. Саме це дало підстави одному з лідерів українського руху того часу професору історії Михайлу Грушевському порівнювати значення Галичини для України у націєтворенні з П'ємонтom для Італії.

Загалом треба зазначити, що цей процес був пов'язаний і з відповідною динамікою розвитку духовної культури. У першій фазі знаковою була творчість Івана Котляревського з його травестійною «Енеїдою» (1798) й Тараса Шевченка з його «Кобзарем» (1840). У другій – сформувалась ціла плеяда знакових персонажів у культурі, які створили золотий фонд української етнічної культури – Марко Вовчок, Панас Мирний, Іван-Нечуй Левицький у літературі, «театр корифеїв» – брати Тобілевичи, Марко Кропивницький, Марія Заньковецька тощо. На межі століть до них долучаються Іван Франко, Леся Українка, Ольга Кобилянська – і це лише зірки першої величини творчості яких стала класикою. Разом з тим треба чітко усвідомлювати, що у культурному житті тодішньої України це була лише одна зі складових і при чому не домінуюча. Абсолютна більшість освітнього, наукового і культурного продукту створювалось російською мовою. Тому варто розрізняти українську культуру у етнічному сенсі та українську культуру як культурний доробок всіх мешканців України. У такий спосіб її культурні надбання не залежать від мовної чи етнічної ознаки і можуть включати весь комплекс скарбів матеріальної і духовної культури, створених в Україні, включаючи, наприклад, науковий доробок «неукраїномовного неукраїнця» майбутнього нобелівського лауреата Іллю Мечникова.

Здобувачі мають розуміти, що формування модерного європейського суспільства призвело водночас і до нерівномірності в економічному розвитку країн. Почали складатись світові глобальні протиріччя, що призвели до формування двох ворогуючих блоків держав –

молодих держав з потужними модернізаційними процесами – Німецька імперія та Італійське королівство до яких приєдналась і Австро-Угорщина, які створили Троїстий союз (з приєднанням Османської імперії – став Четверним) та вже домінуючих колоніальних імперій – Британською і Французькою, до яких приєдналась Російська імперія – Антанта. Протиріччя щодо перерозподілу впливу у світі призвели той світ до глобального конфлікту – початок якого відкрив першу сторінку новітньої історії.

Наприкінці курсу варто зазначити, що протягом «довгого» ХІХ століття в Україні відбулись динамічні і дивовижні зміни у всіх сферах життя суспільства, що знаменували формування засад модерного суспільства, але найголовніше, що розпочався процес самопізнання духовною і інтелектуальною елітою процесу самого феномену України, який досяг межі початку самоідентифікації етнічних українців. Всі цивілізаційні алгоритми, що були закладені чи перепрограмовані на початку формування модерності, визначили ті процеси, що відбуватимуться у буремному ХХ-му, і як виявилось, не менш буремному ХХІ століттях.

ПРОГРАМА КУРСУ

Програма курсу поділяється на три частини/змістові модулі – згідно з внутрішнім поділом епохи та змістовими навантаженням. Хронологічно вони охоплюють час: 1) кінець XVIII – середина XIX ст.; 2) середина – кінець XIX; 3) 90-ті роки XIX ст. – 1914 р. Перша частина розпочинається викладом концептуальних засад курсу, а у подальшому виклад ведеться пріоритетно щодо соціально-економічної проблематики перед суспільно-політичною та Наддніпрянщини перед Західною Україною.

Змістовий модуль 1.

Історія України першої половини XIX ст.

Тема 1. Методологічні проблеми вивчення історії України нового часу

Поняття дискурсу. Концепт «довгого XIX століття». Дискурс діахронний: місце періоду у четверній (давня історія, середні віки, новий та новітній час) та бінарній (домодерна та модерна доба) періодизаціях, внутрішня періодизація «довгого XIX століття». Дискурс географічний: макрорегіони (Західна, Наддніпрянська, Слобідська та Південна Україна), історичні регіони і субрегіони та їхні особливості. Дискурс синхронний: контекст світової (модернізація, націєтворення) та імперської історії. Дискурс імагологічний («образотворчій»): основні контури імперської, радянської та сучасної візії періоду. Концепції «національного відродження» та «націєтворення».

Тема 2. Соціально-економічні процеси у Наддніпрянській Україні

Політико-адміністративні зміни на українських землях та їхні наслідки. Становище сільського господарства. Пошуки нових методів підвищення ефективності сільського виробництва. Освоєння південноукраїнських земель і вихід до Чорного моря як важливий стимул для розвитку сільського господарства. Становище селянства. «Інвентарні правила» генерал-губернатора Д. Бібікова. Формування українських козацьких полків для війни з Наполеоном у 1812 р.

Мануфактурне виробництво. Поява перших цукроварень. Початковий етап становлення промисловості: проблеми та особливості.

Роль родин Яхненків, Терещенків і Симиренків у соціально-економічному розвитку України. Загострення соціальних протиріч в українському суспільстві.

Тема 3. Суспільно-політичне життя у Наддніпрянській Україні

Закономірності та особливості українського націєтворення. Формування національної інтелігенції. Розвиток освіти. Початкова освіта. Виникнення ліцеїв. Одеський Рішельєвський ліцей. Духовні навчальні заклади. Заснування університетів у Харкові та Києві.

Виникнення наукових товариств. Одеське товариство історії і старожитностей. Тимчасовий комітет для дослідження старовини у Києві. Тимчасова комісія для розбору давніх актів (Київ).

Особливості розвитку культури. Перші мовознавчі дослідження в українознавстві. І. Котляревський. І. Срезневський. «Запорожская старина». Історико-етнографічні розвідки. Значення творчості Тараса Шевченка для розвитку української культури. Становлення українознавства як науки та його роль у пробудженні національної свідомості українців.

Головні чинники розвитку українського національного руху. Масонські ложі на українських землях. Діяльність декабристів в Україні. Повстання Чернігівського полку. Причини поразки. Розвиток польського національного руху. Варшавське повстання 1830 р. Виникнення та діяльність Кирило-Мефодіївського товариства. Фундатори товариства. Програмні документи. Історичне значення діяльності товариства.

Тема 4. Соціально-економічна та суспільно-політична ситуація на Західній Україні

Адміністративно-територіальний поділ західноукраїнських земель в складі Австрійської імперії. Спроби соціально-економічних реформ з боку австрійської влади. Етносоціальний склад населення. Розвиток греко-католицької церкви в Галичині. Становище православної церкви на Буковині. Розквіт греко-католицької церкви на Закарпатті. Початок національного пробудження на західноукраїнських землях. Розвиток освіти та роль духовенства в цьому процесі. Перемишльський греко-католицький єпископ (у подальшому Галицький

митрополит) Михайло Левицький, єпископ Іван Снігурський. Проблема національної ідентичності для місцевого населення. Посилення суспільно-політичного руху на західноукраїнських землях. Боротьба між українською, польською, німецькою (австрійською) й російською орієнтаціями в середовищі української інтелігенції. Виникнення гуртка «Руська трійця» та особливості його діяльності. Видання збірки «Русалка Дністрова» та її історичне значення.

Революція 1848 р. в Австрійській імперії та її наслідки для населення західноукраїнських земель. Головна Руська Рада та її діяльність.

Змістовий модуль 2.

Історія України другої половини ХІХ ст.

Тема 5. Реформи та соціально-економічний розвиток Наддніпрянської України у 60 – 90-х рр.

Наддніпрянська Україна напередодні реформи 1861 р. Об'єктивний і суб'єктивний характер причин реформування імперії. Особливості економічного розвитку українських земель (Лівобережна, Правобережна, Південна Україна). Становище поміщицького господарства, його малопродуктивність, борги землевласників. Низька продуктивність праці кріпаків, зубожіння селян.

Кримська війна і загострення ситуації в імперії. Причини і початок війни. Севастопольська оборона і українці. Поразка Російської імперії: причини і наслідки. Посилення антикріпосницького руху селян. Ухиляння та виступи, «Київська козаччина», «У Таврію за волю».

Суспільний рух за проведення реформи. Лібералізація громадського життя в імперії. Поширення ідеї – від Харківсько-Київського товариства до виступів землевласників. План антиросійського повстання на Наддніпрянщині. М. Чайковський. Дискусія в історіографії про наявність революційної ситуації.

Головні риси реформи. Особисте звільнення селян. Громадянські права. «Нижчий стан». Психологічна адаптація. Селянські наділи. Викупна операція. Державні селяни. Наслідки реформи: позитивні –

система землеволодіння, особиста воля, товарно-грошові відносини, агротехніка, спеціалізація регіонів та негативні – малоземелля, міграції. Селянські заворушення.

Промисловий розвиток. Особливості модернізації й індустріалізації в Російській імперії. Економічна політика російського царизму в Україні в пореформений період. Особливості й перебіг промислового перевороту в Україні. Занепад поміщицьких мануфактур. Розвиток видобувної – кам'яновугільна та залізорудна – галузей, металургійної промисловості. Машинобудування. Залізничне будівництво. Цукрова промисловість. Іноземний капітал та його роль. Становище робітників. Завершення промислового перевороту та його наслідки. Концентрація виробництва та поява монополій. Зміни в структурі промисловості. Промислове районування. Формування українського індустріального району. Дискусія про колоніальне становище України в імперії.

Розвиток міст. Урбанізаційні процеси – збільшення кількості міст та міського населення, зміни у його складі – національні, соціальні. Формування нових соціальних груп. Розбудова міст. Розширення внутрішнього ринку. Торгівля: основні тенденції; зміна форм. Банки. Роль міст у внутрішній торгівлі. Центри зовнішньої торгівлі.

Аграрні відносини в Наддніпрянській Україні. Розвиток товарних відносин. Два шляхи розвитку капіталізму у сільському господарстві та їхні особливості в Україні. Залишки кріпацтва. Поєднання відробіткової та вільнонайманої систем. Перерозподіл землі і процес концентрації земельної власності. Розвиток товарного землеробства і тваринництва. Трансформація посівних площ. Застосування нової техніки у сільському господарстві. Спеціалізація районів сільськогосподарського виробництва.

Соціальні процеси. Розшарування селянства. Поширення вільнонайманої праці – формування сільськогосподарських робітників. Аграрне перенаселення, міграції і переселенський рух.

Тема 6. Суспільно-політичне життя в Наддніпрянській Україні (60–90-ті рр. XIX ст.)

Реформи адміністративно-політичного управління 60–70-х рр. Судова реформа. Земська реформа. Реформа міського самоврядування. Зміни в шкільній справі. Цензурна, фінансова і військова реформа. Причини і обставини розвитку польського національно-визвольного руху. Головні політичні табори. Центральний національний комітет. Початок повстання і розповсюдження його на Правобережжя. Причини поразки і наслідки для України.

Російський визвольний рух і Україна. Розвиток народницького руху в Україні: ідеологічна основа, його лідери, напрями та етапи. «Київська комуна». «Ходіння в народ» (1874 р.), «Чигиринська змова» 1877 р. Тактика терору. Розгром і занепад народництва у 80-ті рр., вплив на розвиток культури; видатні народники – вихідці з України. Україна в умовах польського повстання 1863 р.

Український рух як процес націєтворення. Національна політика російського царату щодо України. Відродження українського руху. «Хлопоманство» та його ідеологічне кредо. Виникнення громад та їхня культурно-освітня діяльність наприкінці 50-х – на початку 60-х років. Часопис «Основа». Валуєвський циркуляр 1863 р. Відновлення громадівського руху на початку 70-х років. Діяльність Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Газета «Киевский телеграф». Ліберали і радикали. Емський указ 1876 р. та переслідування українофілів. Діяльність М. Драгоманова: біографія, основні ідеї, значення. «Старі» громадівці. Журнал «Киевская старина». Молоді громади. «Братство тарасівців» (1892): виникнення, основні ідеї, діяльність, значення. Згуртування громадівців. Загальноукраїнська безпартійна організація (1897). Поява студентських громад. «Молода Україна» (1899 р.). Створення Революційної української партії (1900).

Жахливі умови праці робітників. Робітничий рух – перші страйки й демонстрації. Поширення соціалістичних ідей, переорієнтація революціонерів на зростаючий пролетаріат, поширення марксизму і його популяризатори. М. Зібер. Перші робітничі організації та марксистсь-

кі гуртки, діяльність «Союзів боротьби за визволення робітничого класу».

Тема 7. Соціально-економічний розвиток західноукраїнських земель у 60–90-х рр. XIX ст.

Формування фабрично-заводської промисловості. Особливості економічного життя Галичини, Буковини і Закарпаття. Економічне пожвавлення. Формування фабрично-заводської промисловості та її структура. Провідні галузі промисловості. Видобувна (нафта, буре вугілля, сіль) та переробна (ліс) галузі. Будівництво залізниць. Гальмівні чинники у розвитку промисловості та її колоніальний характер.

Розвиток сільського господарства Східної Галичини, Буковини і Закарпаття. Вплив реформи 1848 р. на зміни в сільському господарстві. Причини низьких темпів капіталізації у сільському господарстві (відсталість і колоніальна політика уряду; пережитки кріпацтва). Характерні риси селянського господарства. Перевага ярмарків і базарів у торгівлі. Зародження українського кооперативного руху та розвиток постачально-збутової кооперації. Розшарування селянства та початок трудової еміграції: причини, напрямки, масштаб.

Тема 8. Суспільно-політичне життя на західноукраїнських землях

Суспільно-політичний рух після революції 1848–1849 рр. Реформи в Австрійській імперії і зміни адміністративно-політичного устрою західноукраїнських земель. Внутрішньополітична ситуація в Галичині – домінування польського політичного елемента. Структура населення та вибори в представницькі органи. Ситуація в освіті.

Ідеї панславізму і «москвофільство», старорусинство. «Москвофіли»: суть, лідери (Б. Дідицький, І. Наумович), діяльність та їхнє домінування в українському русі у 60–70-ті рр. Реакція уряду. Занепад «москвофільства».

Зародження національної течії в суспільному русі. Розгортання руху народовців у Галичині, на Буковині та в Закарпатті. Ідейне підґрунтя народовства і його лідери – Ю. Лаврівський, Ю. Романчук, брати Барвінські, Огоновські, А. Вахнянин. Періодичні видання народовців. Заснування й діяльність культурно-освітнього товариства «Про-

світа» (1868) і Літературного (1873, а з 1892 р. – Наукового) товариства імені Т. Шевченка. Товариства «Сокіл» та організації «Січ». Народна рада.

Особливості національно-визвольного руху на Буковині та в Закарпатті. Народовці на Буковині і Закарпатті. Лідери на Буковині – Ю. Федькович, Г. і С. Воробкевичі, С. Смаль-Стоцький, М. Василько, О. Попович. Боротьба між москвофілами й народовцями в «Руській бесіді» (1869) та товаристві «Руська рада» (1870). Виникнення перших культурно-освітніх товариств на Буковині. Національне життя на Закарпатті та його лідери – О. Духнович та ін. Політика мадяризації і боротьба проти неї. «Верховинська акція».

Українське питання у міжнародній політиці кінця 80-х рр. Співпраця з урядом. Політика «нової ери» та її наслідки. Виникнення у 70-ті рр. радикально-демократичної течії у Галичині. Конфлікт між радикалами і народовцями. Ю. Бачинський та «Ukraina irredenta» (1895).

Робітничий та селянський рух на західноукраїнських землях.

Утворення українських політичних партій в Галичині. Виникнення й діяльність Русько-української радикальної партії (1890). Проголошення ідеї політичної незалежності України. Утворення Католицького русько-народного союзу (1896). Наукова та політична діяльність М. Грушевського в Галичині. Заснування УСДП та УНДП (1899). Східна Галичина – «український П'ємонт».

Змістовий модуль 3.

Історія України на початку ХХ ст.

Тема 9. Українські землі на межі ХІХ–ХХ ст.

Загострення соціальних протиріч та посилення класової боротьби в Наддніпрянській Україні на поч. ХХ ст. Особливості економічного розвитку українських земель (Лівобережна, Правобережна, Південна Україна) в період розвитку імперіалізму. Монополізація промисловості. Початок страйкового руху в українських губерніях Російській імперії. Загострення земельного питання у Наддніпрянщині.

Утворення, діяльність та подальша трансформація Загальноукраїнської безпартійної організації. Передумови виникнення Революційної української партії (РУП). «Самостійна Україна» М. Міхновського. Видання «Гасло» та «Селянин». Вплив РУП на селянський рух в українських губерніях. Політизація українського суспільства в Наддніпрянщині.

Соціально-економічний та політичний розвиток західноукраїнських земель. Розвиток промисловості та сільського господарства. Загострення соціальних протиріч. Посилення еміграційних процесів. Робітничі страйки та селянські заворушення. Українсько-польське протистояння. Діяльність українських політичних партій. Боротьба за українські університети в Галичині. Історична традиція в боротьбі за український університет у Львові. Перший великий протест українського студентства у 1901 р.

Тема 10. Україна напередодні світової війни

Причини та початок революції. Поглиблення соціальних і національних протиріч напередодні революції. «Кривава неділя» 9 січня 1905 р. Повстання на панцернику «Потьомкін». Маніфест від 17 жовтня 1905 р. та його значення. Діяльність політичних партій в українських губерніях. Утворення та діяльність «Просвіт» у Наддніпрянщині. Діяльність Одеської «Просвіти».

Царський Маніфест 1905 р. та вибори до Державної думи. Утворення та діяльність українських фракцій в I та II Державних думах Росії. Перші демократичні вибори в Росії до I парламенту. Постановка українських питань в I та II Державних думах. Боротьба за вищу та середню освіту в українських губерніях. Впровадження в Одеському і Харківському університетах читання лекцій українською мовою. Закінчення революцій 1905–1907 рр. Третьочервневий переворот.

Утворення монополістичних об'єднань в Україні. Передвоєнне економічне піднесення 1913 р. Посилення національного гніту в Наддніпрянській Україні у 1907–1914 рр.

Роль греко-католицької церкви та митрополита Андрея Шептицького у відкритті українського університету у Львові. Угода про відкриття університету в 1913 р.

Розвиток української науки та культури в Австро-Угорській імперії. Діяльність Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. Наукова та громадська діяльність М. Грушевського. «Записки НТШ» і «Літературно-наукового Вісника» та їхнє значення. І. Пулюй, його наукова та громадська діяльність. І. Франко та розвиток української літератури в Австро-Угорщині.

Тема 11. Українське Причорномор'я у «довгому ХІХ столітті»

Адміністративні зміни у південноукраїнських землях. Влада генерал-губернаторів та градоначальників. Видатні особистості: Й. де Рібас, А.-Е. Рішельє, О. Ланжерон, М. Воронцов та ін.

Початок колонізації та економічного освоєння Південної України. Особливості формування населення. Етно-соціальний та конфесійний склад населення. Формування нових соціальних груп. Специфіка заснування та розвитку міст на півдні України. Урбанізаційні процеси. Типи міст. Розвиток промисловості в південноукраїнських містах. Роль торгівлі в економічному піднесенні регіону. Значення режиму порто-франко для розвитку зовнішньої торгівлі. Соціально-економічний та культурний розвиток Одеси в першій половині ХІХ ст. Міське управління.

Обставини й особливості розвитку Одеси. Соціально-економічний розвиток. Зростання кількості населення. Соціальне розшарування. Національний склад. Торгівля як визначальний напрямок в економіці міста. Розбудова порту. Розвиток морського і залізничного транспорту. Зростання значення Одеси у внутрішній торгівлі. Зростання промисловості та кількості промислових підприємств. Розвиток банків і кредиту.

Міське управління і господарство. Влада генерал-губернаторів, градоначальників. Міська дума. Видатні міські голови (М. Новосельський, Г. Маразлі). Наповнення бюджету міста. Покращення благоустрою міста (водопостачання, каналізація, брукування, освітлення). Поява конки, телеграфу. Забудова центральної частини міста. Проблеми околиць та санітарного нагляду серед населення.

Громадське життя. Зростання доброчинності. Полеміка між лібералами, консерваторами і радикалами щодо майбуття Російської ім-

перії. М. Пирогов. Періодична преса. Газета «Одеський вісник». Виникнення української Громади (1874). Діяльність народників в Одесі. Робітничий рух у 70-х рр. Діяльність «Південноросійського союзу робітників». Перші соціал-демократичні гуртки. Студентський рух. Прояви солідарності з визвольною боротьбою балканських народів.

Розвиток культури. Зростання кількості гімназій. Перетворення Рішельєвського ліцею у Новоросійський університет (1865). Поява Вищих жіночих курсів. Видатні вчені Одеси: біологи І. Мечников, І. Сеченов; фізики Ф. Шведов, М. Умов; винахідник Й. Тимченко, геолог М. Головкінський; історик мистецтва Н. Кондаков, славісти В. Грогорович, О. Кочубинський, М. Попруженко, літературознавці І. Некрасов, В. Яковлев, історик права Ф. Леонтович. Діяльність Одеського товариства історії і старожитностей. Археолог Е. Штерн, візантинознавець Ф. Успенський. Історики О. Маркевич, П. Брун, В. Юргевич, І. Линниченко.

Розвиток періодичної преси. Поява нових газет – «Новоросійський телеграф», «Правда», «Одеський листок», «Одесские новости» – та журналів і альманахів. Розгортання книжкової справи. Розвиток міської публічної бібліотеки.

Літературний процес. Перебування в Одеса видатних літераторів (П. Куліш, В. Короленко, М. Горький, О. Купрін, Шолом Алейхем, І. Вазов). Одеса як об'єкт красного письменства.

Театральне життя. Гастролі в Одесі видатних театральних труп. Розвиток драматичного та оперного театрів. Діяльність Філармонійного товариства.

Образотворче мистецтво. Започаткування Товариства південноросійських художників (1890), Товариства красних мистецтв (1865). К. К. Костанді. Створення пам'ятників А.-Е. Рішельє, М. Воронцову та О. Пушкіну, Катерині II. Поява знакових пам'яток архітектури громадського, культурного, комерційного, культового та приватного призначення.

Тема 12. Розвиток культури в Україні

Церква. Розвиток православ'я. Поширення протестантських віровчень. Становище греко-католицької церкви.

Посилення ролі освіти в другій половині XIX ст. Початкова освіта в Наддніпрянській Україні. Брак початкових шкіл. Недільні школи та їхня доля. Х. Алчевська. Земські школи. Гімназії. Шкільна реформа на західноукраїнських землях. Діяльність у Галичині освітнього товариства «Просвіта».

Вища освіта. Заснування університетів в Одесі та Чернівцях. Відкриття кафедри історії України у Львівському університеті. Відкриття спеціалізованих закладів. Поява жіночої освіти. Політика дискримінації української мови.

Наука. Розвиток і підвищення ролі природничих наук. Видатні вчені в галузі математики – О. Ляпунов, В. Стеклов, М. Ващенко-Захарченко, В. Єрмаков, Б. Букреєв, М. Остроградський, С. Ярошенко, І. Тимченко; астрофізики – О. Кононович, Ф. Бредіхін; хімії – М. Бекетов; молекулярної фізики – М. Умов, геофізики, оптики тощо – М. Пильчиков; зоології – брати О. та В. Ковалевські; біології – І. Мечников, М. Гамалія, Д. Заболотний, І. Сеченов; інженерії – М. Бенардос, О. Бородін.

Розвиток гуманітарних наук. Поява громадських спеціальних установ, проведення з'їздів науковців. Видатні економісти – М. Левитський, М. Бунге, Б. Кістяківський; історики – М. Костомаров, В. Антонович, М. Драгоманов, О. Лазаревський, Д. Яворницький, І. Франко, Д. Багалій, О. Єфименко, М. Грушевський; етнографи – О. Маркович, М. Драгоманов, О. Потебня, П. Чубинський, Т. Рильський, М. Сумцов, В. Номис, Б. Грінченко, Ф. Вовк; мовознавство – О. Потебня, О. Огоновський, К. Михальчук, П. Житецький.

Умови розвитку української літератури і мистецтва. Доба домінування реалізму в літературі. П. Куліш, Марко Вовчок, А. Свидницький, О. Стороженко, Ю. Федькович, С. Воробкевич, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний; Іван Франко; М. Старицький, І. Манжура, П. Грабовський, В. Самійленко, Б. Грінченко, О. Кониський, Л. Глібов, Л. Боровиковський, Леся Українка, М. Павлик, О. Кобилянська, В. Стефаник, М. Коцюбинський.

Українська драматургія. Умови розвитку театру. Аматорський і професійний театр. Провідні театральні діячі – М. Кропивницький,

М. Тобілевич-Садовська, брати Тобілевичі (Микола Садовський, Іван Карпен-ко-Карий, Панас Саксаганський), М. Заньковецька, О. Бачинський.

Музика. С. Гулак-Артемівський, М. Лисенко, П. Нищинський, П. Сокальський, В. Заремба, І. Воробкевич, Д. Січинський, О. Нижанковський, М. Вербицький. Народження і поширення національного гімну «Ще не вмерла України...».

Архітектура та скульптура. Реалізм в скульптурі – П. Забіла, В. Бродський, Ф. Каменський, Л. Позен. М. Мікешин, П. Войтович, Г. Кузневич. Видатні архітектори та їхні споруди.

Живопис. Тенденції у розвитку живопису. Л. Жемчужников, К. Трутовський, І. Соколов; І. Крамської, М. Ярошенко, І. Репін; М. Кузнецов, К. Костанді, В. Орловський, М. Пимоненко, С. Васильківський, М. Самокиш, родина Мурашків; галицькі художники – К. Устиянович, Т. Копистинський, буковинці – Ю. Пигуляк, А. Кохановська, закарпатець – Г. Рошкович.

Українські підприємці-меценати. Значення благодійництва. В. Симиренко, Терещенки, Б. Ханенко.

ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Студенти мають закріпити набуті під час лекцій і самостійного вивчення спеціальної літератури знання теоретичного й конкретного матеріалу на практичних заняттях. Для цього пропонується тематика практичних занять із темами рефератів (індивідуальна робота) і переліком літератури. Специфікою практичних занять є біографічний аспект у вивченні курсу, адже здобувачі мають оволодіти не лише знаннями щодо загальних тенденцій історичного розвитку, але й уміти інтегрувати біографію обраного персонажа у контекст епохи.

Заняття 1–2

Історія України у першій половині ХІХ ст. (4 години)

1. Соціально-економічні процеси: загальна характеристика.
2. Суспільно-політичні процеси: загальна характеристика.
3. Персоналії на тлі доби:

Михайло Максимович

Тарас Шевченко

Устим Кармелюк

Руська трійця

Лук'ян Кобилиця

Григорій Яхимович

Література:

1. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. Київ : Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.
2. Енциклопедія історії України. У 10 т. К., 2003–2013.
3. Магочій П.-Р. Україна. Історія її земель та народів. Ужгород : Видавництво В. Падяка, 2012. 794 с.
4. Михайльчук П. А., Куций І. П., Брославський В. Л. Курс лекцій з історії України. У двох частинах. Частина II (кінець ХVІІ – поч. ХХ ст.). Пробне видання. Тернопіль, 2010. 412 с.
5. Реєнт О. П. Соціально-економічні та політичні трансформації в Україні (кінець ХVІІІ – перші десятиліття ХХ століття). У 2-х кн. Кн. 2 / НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2021. 818 с.

6. Світленко С. І. Українське ХІХ століття: етнонаціональні, інтелектуальні та історіософські контексти: зб. наук. пр. Дніпро : ЛІРА, 2018. 480 с.
7. Хмарський В. М. Історія України. Конспект лекцій. Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 118 с.

Заняття 3–4

Історія України у другій половині ХІХ ст. (4 години)

1. Соціально-економічні процеси: загальна характеристика.
2. Суспільно-політичні процеси: загальна характеристика.
3. Персоналії на тлі доби:

Володимир Антонович

Павло Чубинський

Родина Терещенків

Джон Г'юз

Іван Наумович

Юліан Романчук

Література:

1. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. Київ : Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.
2. Грицак Я. Подолати минуле. Глобальна історія України. Київ : Портал, 2021. 432 с.
3. Енциклопедія історії України. У 10 т. Київ : 2003-2013.
4. Магочій П.-Р. Україна. Історія її земель та народів. Ужгород : Видавництво В. Падяка, 2012. 794 с.
5. Реєнт О. П. Соціально-економічні та політичні трансформації в Україні (кінець ХVІІІ – перші десятиліття ХХ століття). У 2-х кн. Кн. 2 / НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2021. 818 с.
6. Сарбей В. Г. Національне відродження України. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 336 с.
7. Хмарський В. М. Історія України. Конспект лекцій. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 118 с.

Заняття 5–6

Історія України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. (4 години)

1. Соціально-економічні процеси: загальна характеристика.
2. Суспільно-політичні процеси: загальна характеристика.
3. Персоналії на тлі доби:

Микола Міхновський

Євген Чикаленко

Микола Левитський

Юліан Бачинський

Євген Олесницький

Андрій Шептицький

Література:

1. Грицак Я. Подолати минуле. Глобальна історія України. К.: Портал, 2021. 432 с.
2. Енциклопедія історії України. У 10 т. Київ, 2003–2013.
3. Михайльчук П. А., Куций І. П., Брославський В. Л. Курс лекцій з історії України. У двох частинах. Частина II (кінець ХVІІ – поч. ХХ ст.). Пробне видання. Тернопіль, 2010. 412 с.
4. Реєнт О. П. Соціально-економічні та політичні трансформації в Україні (кінець ХVІІІ – перші десятиліття ХХ століття). У 2-х кн. – Кн. 2 / НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2021. 818 с.
5. Світленко С. І. Українське ХІХ століття: етнонаціональні, інтелектуальні та історіософські контексти: зб. наук. пр. Дніпро : ЛІРА, 2018. 480 с.
6. Хмарський В. М. Історія України. Конспект лекцій. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 118 с.

Підсумкове заняття (2 години)

1. Еволюція соціально-економічної ситуації в Україні протягом доби «довгого українського ХІХ століття».
2. Еволюція суспільно-політичної сфери в Україні протягом доби «довгого українського ХІХ століття»
3. Просопографічні риси визначних людей доби «довгого українського ХІХ століття».
4. Оголошення підсумків роботи на практичних заняттях.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Самостійна робота на очному відділенні включає час на підготовку до семінарських завдань (див. «Рекомендована література. Основна»), виконання індивідуального самостійного завдання (див. «Рекомендована література. Додаткова») та підготовку до іспиту. Самостійна робота на заочному передбачає підготовку до кожної з тем через опанування літератури із запропонованого списку (див. «Рекомендована література. Основна»), та підготовку до іспиту. Передбачається написання реферату, присвяченого одній з персоналій. У ньому студент має продемонструвати вміння розкривати біографію визначної особи на тлі епохи, а також уникати «іконографічності», намагатись представити біографію як життєву драму. Перелік тем рефератів додається.

МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Під час вивчення курсу використовуються різні методи навчання у вищій школі. Пояснювально-ілюстративний метод та метод проблемного викладу використовуються під час лекцій для викладення й засвоєння фактів, підходів, оцінок, висновків, що наводяться у лекційній частині курсу. *Евристичний метод* допомагає в організації активного пошуку розв'язання висунутих пізнавальних завдань. *Дослідницький метод* використовується під час самостійної підготовки студентів. Студенти самостійно вивчають літературу, джерела, готуючись до контрольної роботи та виконуючи індивідуальне навчально-дослідне завдання.

ФОРМИ КОНТРОЛЮ І МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ

Контроль включає поточне та підсумкове оцінювання. Форма поточного контролю на лекціях та практичних заняттях – усне опитування. Форма підсумкового контролю – іспит. Для бажаних поліпшити поточні та фінальні показники передбачається написання реферату на задану тему.

Поточне оцінювання студентів здійснюється через контроль знань з кожного змістового модуля. Зокрема, враховуються два види поточного контролю: перший – за роботою під час аудиторних занять (до змістових модулів 1–2); другий – за результатами самостійної роботи (модулі 1–2). Підсумковий результат оцінювання враховує поточне оцінювання за змістовими модулями та складання підсумкового контролю у вигляді контрольних або тестових завдань. Студенти, які в результаті поточного та підсумкового оцінювання не набрали мінімальної для зарахування кількості балів (60 балів), і студенти, які бажають підвищити свій рейтинг, складають контрольні питання на іспиту.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ НА ІСПИТ

1. Проаналізуйте особливості заселення південноукраїнських земель.
2. Дайте оцінку Одеському порто-франко та його ролі в розвитку південноукраїнського регіону.
3. Охарактеризуйте процес українського національного відродження.
4. Охарактеризуйте діяльність Кирило-Мефодіївського товариства як першої української таємної політичної організації.
5. Дайте оцінку діяльності «Руської трійці».
6. Охарактеризуйте розвиток науки і освіти в першій половині XIX ст.
7. Дайте характеристику основних аспектів економічного розвитку в Наддніпрянській Україні в першій половині XIX ст.
8. Дайте характеристику соціальної структури населення України у першій половині XIX ст.
9. Охарактеризуйте значення Кримської війни для подальшого соціально-економічного розвитку Російської імперії.
10. Чи згодні ви з твердженням, що «внаслідок аграрної реформи поміщики пограбували селян». Відповідь обґрунтуйте.
11. Яку роль відігравали іноземні капітали в промисловості України. Позитивну, негативну, ваш варіант. Відповідь обґрунтуйте.
12. Визначте джерела формування буржуазії у другій половині XIX ст.
13. Охарактеризуйте стан інтелігенції і визначте її місце в соціальній структурі суспільства в Україні в другій половині XIX ст.
14. Порівняйте діяльність народолюбів та націонал-демократів.
15. Чим відрізнялися москвофіли від радикальних демократів? Зробіть порівняльний аналіз.
16. Чому частина української інтелігенції Східної Галичини у другій половині XIX ст. орієнтувалися на Росію.
17. Визначте причини занепаду (піднесення) у Західній Україні таких галузей промисловості як цукрова, нафтова, сірникова, озокеритна, паперова, харчова.
18. Визначте основні тенденції робітничого і селянського рухів на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст.

19. Визначте причини еміграції українців з Західної України у другій половині XIX ст. Переважно до яких країн світу емігрувало українство?
20. Вкажіть основні тенденції і напрямки в українському національному русі.
21. Визначте знакові персонажі періоду (прізвища й амплуа).
22. Визначте місце польського чинника в історії України.
23. Вкажіть визначальні події у другій половині XIX ст. (дата, стислий зміст).
24. Вкажіть спільне й відмінне у трансформаційних процесах в аграрній сфері Наддніпрянської і Західної України.
25. Продемонструйте історіографічний аспект періоду: історики, праці, ідеї.
26. Визначте основні тенденції й віхи націотворення в Україні в другій половині XIX ст.
27. Визначте основні риси індустріальної цивілізації, що виявили себе в Україні у другій половині XIX ст.
28. Партійне будівництво наприкінці XIX – на початку XX ст. в Україні: дайте класифікацію основних партій з огляду на їхні програмні цілі.
29. Наддніпрянська та Західна Україна: визначте спільні риси і відмінності історичного розвитку в другій половині XIX ст.
30. Визначте вплив революційних подій 1905–1907 рр. на розвиток українського руху.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. Київ : Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.
2. Магочій П.-Р. Україна. Історія її земель та народів. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2012. 794 с.
3. Михайльчук П. А., Куций І. П., Брославський В. Л. Курс лекцій з історії України. У двох частинах. Частина II (кінець XVII – поч. XX ст.). Пробне видання. Тернопіль, 2010. 412 с.
4. Реєнт О. П. Соціально-економічні та політичні трансформації в Україні (кінець XVIII – перші десятиліття XX століття). У 2-х кн. – Кн. 2 / НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2021. – 818 с.
5. Хмарський В. М. Історія України. Конспект лекцій. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 118 с.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Джерела

1. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. Ч. 1. / За ред.. В. Ф. Панібудьласки. Київ: Вища школа, 1997. 583 с.
2. Слідчо-наглядкові справи Тараса Шевченка. Корпус документів (1847–1859). [упоряд.: Г. Боряк, Л. Демченко, В. Шандра ; редкол.: В. Смолій (відп. ред.) та ін. Київ : Арій, 2018. 749 с.
3. Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст.: програмові і довідкові матеріали (Упоряд. Шевченко В. Ф. та ін.). Київ : Консалтінг, Фенікс, 1993. 336 с.

Література

1. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Київ, 1996. 415 с.
2. Вирський Д. Початок сучасності: друга хвиля глобалізації, кінець Старого Порядку та Україна (XV – середина XIX ст.). Вид. 2-е, доп. / НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2022. 217 с.
3. Водотика Т. Простір можливостей: Україна в добу заліза та пари. Вид. 2-ге. Київ :ТОВ «Видавництво «Кліо», 2018. 240 с.
4. Герлігі П. Одеса: Історія міста, 1794-1914. Київ : Критика, 1999. 382 с.
5. Гончарук Т. Г. Одеське порто-Франко: Історія 1819–1859 рр. Одеса : Астропринт, 2005. 308 с.

6. Грицак Я. Подолати минуле. Глобальна історія України. Київ : Портал, 2021. 432 с.
7. Історія України в особах: XIX–XX ст. / Кер. автор. кол. І. Войцехівська. Київ : Україна, 1995. 479 с.
8. Історія Одеси / Колектив авторів. Голов. ред. В. Н.Станко. Одеса : Друк, 2002. 560 с.
9. Криськов А. А. Землеволодіння і землекористування в губерніях Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. Тернопіль, 2014.
10. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу. Київ, 1999. 572 с.
11. Масненко В. В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.). Київ, 2001. 439 с.
12. Сарбей В. Г. Національне відродження України. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 336 с.
13. Світленко С. І. Українське XIX століття: етнонаціональні, інтелектуальні та історіософські контексти: зб. наук. пр. Дніпро : ЛІРА, 2018. 480 с.
14. Шандра В. С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX століття / НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2005. 427 с.

Інформаційні ресурси

- Бібліотека кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін ОНУ імені І. І. Мечникова
- Матеріали НБ ОНУ імені І. І. Мечникова

Інтернет-ресурси:

1. <http://dspace.onu.edu.ua:8080/>
2. <http://lib.onu.edu.ua/elektronnaya-biblioteka/>
3. <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib>
4. [http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=S&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21FMT=brief_elib&S21ALL=\(%3C.%3EIHU%3D!%3C.%3E\)&S21SRW=dp&S21SRD=DOWN&S21STN=1&S21REF=15&S21CNR=10](http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=S&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21FMT=brief_elib&S21ALL=(%3C.%3EIHU%3D!%3C.%3E)&S21SRW=dp&S21SRD=DOWN&S21STN=1&S21REF=15&S21CNR=10)
5. <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya>
6. <https://diasporiana.org.ua/>
7. <http://www.uintei.kiev.ua/page/nacionalnyy-repozytariy-akademichnyh-tekstiv-vidkrytyy-dostup-do-naukovoyi-informaciyi>

Навчальне видання

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В НОВИЙ ЧАС
ЧАСТИНА 2
(КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX СТ.)

ЕЛЕКТРОННІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня освіти,
спеціальності 032 Історія та археологія

Електронне практичне видання

Укладач

Хмарський Вадим Михайлович

В авторській редакції

Затвердж. авт. 15.03.2024. Шрифт Times New Roman.
Системні вимоги: операційна система сумісна з програмним забезпеченням
для читання файлів формату PDF.
Обсяг 0,7 МБ. Зам. № 2768.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39, e-mail: druk@onu.edu.ua